

Бібліографія: Сверлова Н.В. Можливості експозиційного використання наземних молюсків вітчизняної фауни // Музейний щорічник Чернів. краєзнавч. музею за 2004-2005 рр. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – С. 149-152.

УДК 594.38

МОЖЛИВОСТІ ЕКСПОЗИЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ НАЗЕМНИХ МОЛЮСКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФАУНИ

Н. В. Сверлова

Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів

Наземні молюски вітчизняної фауни є надзвичайно сприятливим матеріалом для створення різнопланових музейних експозицій. Проте оформлення таких експозицій на належному науковому рівні та з достатнім рівнем атрактивності може бути ускладненим навіть для зоолога, який не спеціалізується на вивченні саме цієї групи безхребетних тварин. Дана робота містить практичні рекомендації щодо можливого експозиційного використання наземних молюсків фауни України. Вона базується на критичному аналізі малакологічних експозицій у деяких природничих музеях України, Росії та Німеччини, а також на власних уявленнях автора щодо можливих форм експонування молюсків.

Оскільки найбільш атрактивною частиною молюска (особливо для неспеціаліста) є його черепашка, можна обмежитись експонуванням пустих черепашок. Такий підхід не знижує наукової цінності експозиції, оскільки ознаки черепашки є важливими таксономічними ознаками. А особливості анатомічної будови, що також широко застосовуються у систематиці наземних молюсків, не можна продемонструвати без спеціальних розтинів та застосування мікроскопічної техніки.

Крім того, будь-який фіксатор знебарвлює, а з часом руйнує черепашку, що обмежує термін використання експонату. Фіксовані формаліном або спиртом матеріали потребують розміщення їх спочатку у спеціальних скляних пробірках або циліндрах, а вже потім – у музейних вітринах. Це часом не дає змогу відвідувачам добре та всебічно роздивитись черепашки молюсків, отже, знижує інтерес до малакологічної частини експозиції.

Таким чином, ми вважаємо недоцільним експонувати фіксованих наземних молюсків. Винятком є лише безчерепашкові форми, або слизняки. Серед останніх варто обирати види великих розмірів, найкраще представників роду *Limax*. Варто пам'ятати, що такі експонати будуть поступово знебарвлюватись, втрачаючи свою атрактивність для відвідувачів. Тому у випадку постійної музейної експозиції їх доведеться через деякий час замінити новими екземплярами того ж самого виду, бажано приблизно однакового розміру та забарвлення. Тому для постійного експонування краще обирати види, звичайні для даної місцевості, наприклад, види-синантропи у містах.

Для кращого збереження забарвлення слизняків рекомендують фіксувати у 4% розчині формаліну [3]. Для збереження прижиттєвої форми тіла перед фіксацією тварин витримують у щільно закритих (без доступу повітря) скляних ємностях з холодною кип'яченою водою. Більш детально про методи фіксації слизняків можна дізнатися з роботи І. М. Ліхарева і А. Й. Віктора [3].

Крім черепашок і фіксованих моллюсків у малакологічних експозиціях можна застосовувати також збільшені фотографії, рисунки або муляжі. Це може виявитись особливо перспективним для дрібних видів, експозиційне використання яких в іншій формі є ускладненим. З допомогою фотографій можна показати цікаві аспекти життєвого циклу моллюсків, наприклад, “шлюбні танці”, відкладку яєць, вихід з яєць ювенільних особин, їх поступовий ріст та розвиток. Доцільно показати в експозиції також схему вертикального перетину черепашки.

Тимчасову виставку можна доповнити також живими моллюсками у невеликих тераріумах. Наприклад, цікаве поєднання горизонтальних вітрин з черепашками, розміщених над ними на стінах збільшених фотографій та тераріумів з живими моллюсками вдало використали у тимчасовій малакологічній виставці Державного зоологічного музею у м. Дрезден (Німеччина).

Черепашки наземних моллюсків можна наклеювати на вертикальні стенди або розміщувати у горизонтальних вітринах. Проте чітка фіксація черепашок у певному положенні та на певному місці вітрини є бажаною в обох випадках. В одному з українських музеїв ми спостерігали зміщення незакріплених черепашок відносно етикеток з назвами видів, що є абсолютно неприпустимим.

Для експонування бажано використовувати декілька черепашок одного виду. По-перше, це дасть змогу показати внутрішньовидову мінливість розмірів, форми, забарвлення черепашки, яка є добре вираженою у багатьох видів наземних моллюсків. По-друге, бажано показати черепашку у різних положеннях. Можна рекомендувати три основні положення, які дозволяють роздивитись усі найважливіші ознаки черепашки. Першим є так зване “пряме” розташування черепашки [2, 6], коли її вершина спрямована догори, а устя – у напрямку до спостерігача (для вертикального стенду). Це положення дозволяє найкраще побачити загальну форму черепашки (пласка, куляста, баштоподібна тощо). Якщо висота черепашки значно перевищує її ширину (наприклад, у представників родин Clausiliidae, Buliminidae), варто використовувати лише таке положення черепашки. В інших випадках черепашку варто показати також знизу та зверху. Вигляд знизу дозволяє побачити таку важливу діагностичну ознаку, як форма пупка, а вигляд зверху – швидкість наростання обертів.

У більшості випадків для експонування бажано використовувати лише черепашки статевозрілих особин. Черепашки ювенільних тварин є більш ламкими, з несформованим устям. Не останньою причиною для експонування черепашок статевозрілих моллюсків є також більші розміри. Винятком є демонстрація вікової мінливості форми та розмірів черепашки, яку найкраще показати на прикладі великих видів (представники роду *Helix*).

Розміри статевозрілих особин суттєво коливаються у різних видів вітчизняної фауни. У музейній експозиції цікаво й дуже наочно буде виглядати порівняння черепашок дрібних видів, часом ледве помітних неозброєним оком, з черепашкою виноградного слимака *Helix pomatia*, діаметр якої може перевищувати 4–5 см. Замість *H. pomatia* на півдні України можна використати черепашку розповсюдженого там *H. albescens*, а на заході та у центральній частині України – *H. lutescens*. Усі згадані види нагадують виноградного слимака, проте мають дещо менші розміри черепашки. Для порівняння доцільно використати черепашки видів роду *Vallonia*. Дрібні (менше 3 мм) білі черепашки будуть гарно виглядати на невеликому чорному колі, розміщеному на світлому стенді. Оскільки відвідувачі будуть сприймати такі черепашки лише як невеликі світлі цяточки, поруч необхідно змонтувати рисунок або фотографію з великим збільшенням. Пусті черепашки *Vallonia* можна знайти у великій кількості на поверхні або у верхніх шарах ґрунту на відкритих, сухих ділянках по всій території України.

У багатьох представників вітчизняної малакофауни черепашка не є однобарвною. На основному фоні можуть досить чітко виділятися темні або світлі смуги (від 1 до 5 та більше), різноманітні плями тощо. Багато видів відрізняються також значною внутрішньовидовою і навіть внутрішньопопуляційною мінливістю забарвлення черепашки. Для відображення цієї мінливості у музейній експозиції можна рекомендувати насамперед такі вітчизняні види, як *Bradybaena fruticum*, *Cepaea vindobonensis*, *Helicella candicans* (на заході України), види роду *Xeropicta* та *Helix albescens* (на півдні України). На заході України з цією метою можуть бути використані черепашки синантропного виду *Cepaea hortensis* [1]. *Helix lutescens* у деяких українських популяціях [5] також демонструє значну мінливість забарвлення. Проте найчастіше черепашки цього виду є однобарвними або з ледь помітними смугами [6].

Для *B. fruticum* бажано показати 4 основні форми забарвлення: коричневу і білу черепашку без смуги, коричневу та білу черепашку зі смугою. Для *Cepaea*, *Helix* необхідно показати вихідну форму забарвлення – 5 незлитих між собою темних смуг на черепашці, кількісні варіації цієї форми (різна ширина смуг, різна інтенсивність пігменту у смугах тощо), черепашки з різними варіантами злиття або відсутності окремих смуг. Для більшої наочності різні варіанти забарвлення можна розмістити в один або декілька горизонтальних рядів у напрямку від найсвітліших до найтемніших черепашок. Наприклад, для *B. fruticum* цей ряд може виглядати таким чином: біла черепашка без смуги, з вузькою смугою, з широкою смугою, далі аналогічно для коричневих черепашок.

Для кулястих черепашок з поліморфним забарвленням можна запропонувати особливе розміщення на стенді: вершина черепашки спрямована ліворуч, устя – донизу (для вертикального стенду). У такому положенні на останньому оберті черепашки добре помітні відразу усі смуги, їх ширина, відсутність або злиття окремих смуг.

Описані вище форми експонування моллюсків стосувалися переважно демонстрації внутрішньовидової мінливості їх черепашок (вікова мінливість, поліморфізм забарвлення). У більш загальному вигляді малакологічну експозицію можна побудувати за систематичним або екологічним принципом. Ми не розглядаємо спеціально географічний принцип, оскільки мова йде перш за все про представлення у музейних експозиціях представників регіональної фауни.

У першому випадку експоновані види розміщуються згідно їх систематичного положення. На окремих табличках можна навести коротку характеристику родини або роду. Слід звернути увагу, що значну частку у наземній малакофауні будь-якого регіону України становлять дрібні види, проблеми експонування яких обговорювалися вище. Крім того, черепашки багатьох споріднених видів для неспеціаліста можуть виглядати ідентичними (наприклад, черепашки багатьох представників родини Clausiliidae). У таких випадках бажано експонувати види, найбільш характерні для даної території, а інші дані подати у вигляді супровідних написів.

Більш цікавою для відвідувачів має бути, на наш погляд, малакологічна експозиція, сформована за екологічним принципом. У такій експозиції експонати можна згрупувати за основними типами біотопів, наприклад, “Лісові моллюски” або “Моллюски букового лісу” (для заходу України), “Моллюски степу” тощо. Як особливу групу слід виділити еврибіонтні види моллюсків, які можуть заселяти широкий спектр біотопів. У музейній експозиції можна показати окремо моллюсків урбанізованих біотопів (наприклад, “Моллюски міського парку”) або синантропні види моллюсків даного регіону [1]. У кожній екологічній групі варто показати 5-10 видів, найтипівіших для даного типу біотопів у цьому регіоні. Бажано, щоб ці види належали до різних систематичних груп і суттєво відрізнялися за формою та розмірами черепашок. Крім стендів можна сформувати маленькі біогрупи.

Важливою проблемою для популяризації малакологічних знань і, зокрема, для музейного експонування наземних моллюсків до останнього часу залишалася майже повна відсутність вітчизняних назв. Тому автором статті [4] була розроблена та запропонована для використання система українських і російських назв для наземних моллюсків фауни України.

Література:

1. Кирпан С.П., Сверлова Н.В. До вивчення синантропних елементів у наземних малакоценозах заходу України // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2002. – Т.17. – С. 191-195.
2. Лихарев И.М. Клаузилииды (Clausiliidae). – М.-Л.: Наука, 1962. – 317 с. (Фауна СССР. Моллюски; Т.3, вып.4. Нов. сер., № 83).
3. Лихарев И.М., Виктор А.Й. Слизни фауны СССР и сопредельных стран (Gastropoda terrestria nuda). – Л.: Наука, 1980. – 438 с. (Фауна СССР. Моллюски; Т.3, вып.5. Нов. сер., № 122).

4. Сверлова Н.В. Наукова номенклатура наземних молюсків фауни України. – Львів, 2003. – 78 с.
5. Хлус Л.М., Хлус К.М. Фенотипова мінливість наземного молюска *Helix lutescens* Rssm. // Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – 2002. – Вип.10. – С. 62-65.
6. Шилейко А.А. Наземные моллюски надсемейства Helicoidea. – Л.: Наука, 1978. – 384 с. (Фауна СССР. Моллюски; Т.3, вып.6. Нов. сер., № 117).